

УДК 37(09)

Н. М. Бовсунівська,
кандидат педагогічних наук, старший викладач
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

РОЗВИТОК ХОРОВОЇ ПЕДАГОГІКИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (І ПОЛОВИНА XVI–ПОЧАТОК XIX СТ.)

У статті здійснено ретроспективне представлення розвитку вокально-хорових традицій у навчальних закладах держави, які здавна вважаються світочами освіти й культури. Також зроблено підсумок творчої діяльності видатних педагогів, методики їх роботи, а також відзначено важливість використання передового досвіду для сучасних музикантів та митців майбутнього.

Вокально-хорове мистецтво України – унікальне й розмаїте явище світового масштабу. Воно формувалося в глибинах багатовікової історії країни і "проживало" разом з його творцем – українським народом, непросту і величну історію. Середньовічні хроніки відзначали, що натовпи іноземців їздили в наші землі не тільки купувати сало та воскові свічки, а й послухати руських співців. Хорове мистецтво культивувалося повсюдно: при княжих дворах, потужних храмах, у скромних сільських парафіях.

Серед розмаїття достойних імен науковців, які займалися дослідженнями різних аспектів історичного розвитку вокально-хорового мистецтва держави визначне місце займають С. Бень, Т. Гнатів, С. Грица, Н. Герасимова-Персидська, О. Дем'янчук, М. Загайкевич, В. Іванов, Б. Кіндратюк, П. Круль, Л. Дорохіна, В. Павлінчук, Л. Пархоменко, В. Рожко, Б. Фільц, Н. Кобрин, О. Цалай-Якименко, О. Цвігун, К. Шамаєва, О. Шреєр-Ткаченко, П. Шиманський, Ю. Ясиновський.

Метою даної статті є представлення історії розвитку вокально-хорових традицій у навчальних закладах держави, які здавна вважаються світочами освіти й культури.

Історичні події XVI – XVII ст. наклали відбиток на розвиток освіти і мистецтва. Після підписання Люблінської та Берестейської уній держава вступає в період полонізації практично всіх життєвих сфер. З нею затято боровся знатний "емігрант" князь Андрій Курбський, котрий, втікши з Московії, разом з Юрієм Слуцьким об'єднав при своєму дворі в маєтку в с. Миляновичі талановитих співаків, перекладачів та знавців-печатників [1]. Поборником православ'я був і засновник знаменитої **Академії** князь Василь-Костянтин Острозький. Крім науки, в навчальному закладі дуже цінувалося мистецтво: "...тут оселилися музи і сам Аполлон, до храму якого сходяться юнаки. А він має їх вінчати вічнозеленим лавром" [2: 263]. Музика тут входила до складу "семи вільних наук", а перебування в місті вихідців з країн Європи дозволяло населенню прилучатися до мистецтва інших народів. Мистецькі традиції Академії розвивалися в руслі тогочасної проблеми співвідношення європейського мистецтва з українським культурним розвитком, оскільки культура Західної Європи розвивалася в цей період на основі ренесансного світогляду, а основою традиційної церковної культури східнослов'янських народів залишалась середньовічна візантійська спадщина. Відбувалося синтезування латинських і слов'янських освітніх, культурних та світоглядних традицій [3]. Сам фундатор, князь Василь-Костянтин Острозький, мав гарний голос. Варто зазначити, що особистість ця – унікальна. Він був одним із найвпливовіших людей свого часу. Маршалок волинської землі, воєвода Київський, – він не шкодував сили, багатств на облаштування навчального закладу, який скоро, як і сам вельможа, стане скелею, об яку довго розбиватимуться хвилі римські та польські: "Бачив я як вовки нападають з усіх боків на Церкву Христову, немилосердно жеруть її. Жалість пройняла мене. Бо кого ж з благовірних та благорозумних не пройме жаль, коли бачить убогість цю" (з передмови князя до Острозької Біблії) [4: 74].

У "Реєстрі маєтностей князів Острозьких", який було знайдено в м. Дубно на початку XVII ст. (у 1616 р.), перераховано й значну кількість музичного збіжжя: скрипки, лютні, органи, фальконети, привезені з Гданська (від Горносталя), з Литви (від Радзівіла), також від біскупів краківського; труби і дудки; труби-іграшки, зроблені із золота, слонової кістки, срібла; різьби музичні, інкрустовані й прості [5]. Інша волинська добродійниця Гальшка Острозька – у своєму заповіті також не забула артистів: "...челяді, яка належить до церковних співаків (2-м басам, 6 тенорам, 2 альтам, дискантам)...по 90 злотих" [5: 64].

Щодо науки в самій Академії, то всі схильні до музики учні вивчали церковний спів, теорію, інструмент. Найобдарованіші освоювали композиторську техніку. Свої знання та вміння школярі перевіряли практично. Для цього в їх розпорядженні була придворна інструментальна група і хор, який складався з 2 басів, 6-8 тенорів, 2 альтів, 2 дискантів. Навчали музиці дяк або регент. Ймовірно, що ними були Тимофій Аннич та Лаврентій Залесський. Навчальною літературою для вихованців були збірники Ірмолоїв [6].

Велику пошану своїй alma mater складали її випускники, які продовжили мистецькі традиції закладу в інших землях. Більшість у подальшому займе найвищі щаблі політичної і церковної влади в Україні та за її межами. Серед них – Іов Княгицький, який заснував Манявський скит, де більше двох століть

культивувався церковний спів (болгарський розспів). Помітний внесок у білоруську культуру зробили Афанасій Філіпівич та Франциск Скорина. Митрополит Київський Іов Борецький також дуже любив спів і добре його знав. Непересічну роль в історії розвитку музичної освіти нашої держави відіграла Києво-Могилянська Академія. Нещадні руйнування часів монголо-татарської навали, напади турків, міжусобні війни князів не могли зупинити розвитку Києва. Він відроджувався, мов той птах Фенікс із попелу і повертав собі провідну роль політичного, економічного і культурного центру.

З плином часу, незважаючи на всілякі проблеми, пов'язані зі злиттям двох шкіл, Києво-Могилянська колегія в XVII ст. стає знаним у Європі центром освіти, науки, культури. Через бурхливі події того часу колегія зменшувалась чисельно, згоралося і навчання співу в ній. Та на кінець століття вона значно зміцніла щодо складу вчителів та обсягу наук і стала, по суті, вищим навчальним закладом. Остаточо академічний статус закріпився за закладом у 1701 р. після жалування Петром I грамоти: "Академии Киево-Могилянской, что от прежнего своего основания имеет равные привилегии как обыкновенные иные Академии во всех государствах иномземных, право свободности иметь подтверждено" [7: 19].

Про навчання хоровому мистецтву в Києво-Могилянській колегії збереглися певні дані. Відомо, що справа ця була поставлена там добре, бо спів Капели братського монастиря, яка складалася переважно з учнів колегії, справляв на сучасників велике враження. Крім того, співаків-вихованців закладу охоче забирали в Москву, що також є свідченням великої майстерності. Документи, датовані XVII–XVIII ст. свідчать, що хлопчики-хористи набирались переважно з бідніших учнів. Вони жили в бурсах, а частково у парафіяльних школах. Співакам справляли одіж і постачали їжу. Та той "пожиток" був настільки мізерний, що співаки, особливо менші, змушені були підробляти, співаючи та декламуючи вірші під вікнами пересічних мешканців [8]. Учні й студенти Академії здобували засоби до існування, співаючи "партеси" по різних парафіяльних церквах, і таких співаків там особливо цінували. У другій половині XVIII ст., перед тим, як "не маючих нівідкіля постачання" студентів відпускали на літо, їм видавали спеціальний паспорт. Він був своєрідним дозволом "для прошенія милостині" ходити по лівобережжю, малоросійським і слобідським полкам. Але заборонялося "працювати" в інших місцях, наказувалося проводитися чемно, не залишатися десь навчати дітей і своєчасно повертатися до Києва. Репертуар мандрівних співців складався головним чином із псалмів, колядок, народних пісень. Співаючи по містах і селах, школярі та студенти розповсюджували мелодії, у тому числі новоскладені, на "книжні вірші" і сприяли впровадженню їх у народну пісенну практику. Наказ про заборону учням просити милостиню датовано 1783 р. Після цього вони збирали її потаємно. Академічний хор постійно брав участь у різних торжествах: великими і пишними процесіями відзначалися дні святої Анни, Благовіщення, Вербна субота, а в день кончини Петра Могили завжди виконувалася урочиста панахида. Особливо велику роль на музику покладали, коли в Академії відбулися публічні диспути. У залі, де вони проходили, за строгим порядком чергувалися співання молитов, привітальних пісень, гра студентського оркестру, виступи хору, виголошення привітань різними мовами. Упродовж XVIII ст. в Академії не було спеціального класу співу. Його вивчали безпосередньо в хорах, які відігравали роль своєрідної школи. Перший спеціальний хоровий клас відкрився в 1799 р. при братському монастирі, наступного року – безпосередньо в Академії. Тут вивчали піснеспіви церковного вжитку. Існував цей клас до 1819 р. За навчальним процесом наглядав суперінтендант: чи так працюють вчителі, як в договорі зобов'язалися, хто з музикантів чому навчився за тиждень, скільки відбулося занять, скільки придбано нот. Він же мав контролювати учнів, щоб усе музикантське "начиння" тримали в порядку. Протягом усього часу діяльності закладу навчальна програма ставила інспекторам за обов'язок здійснювати "недремлемое смотрение", щоб учні постійно вправлялися у співі. За відомостями, учнів "нотного співу в Київській академії протягом 1801-1816 рр. було від 146 до 337 чоловік, в інструментальному класі на 1802 р. налічувалося 99 учнів" [9: 28]. Після 1817 р. студентський хор складався з дорослих, але щоб зберегти його повний голосовий склад, при закладі утримували кілька хлопчиків, вибраних з учнівського контингенту нижчих духовних училищ. Серед вихованців академії – представники нового напрямку в партесному співі М. Березовський, А. Ведель, там же отримували освіту Г. Сковорода, Г. Рачинський та інші.

Першим професійним "вокально-хоровим" навчальним закладом стала **Глухівська музична школа** – вітчизняний спеціалізований заклад професійної підготовки для дітей та дорослих, своєрідна "кузня кадрів" для місцевих та столичних потреб: "Из оставшихся после отсылки, оставит одного регента, который бы в пении четверогласном и партесном был совершенно искусен, и учредить школу, в которую набирать детей со всей Малороссии, из казачьих и мещанских семей, и содержать всегда в той школе, обучать их киевского и партесного пения" [10: 170]. Найталановитіших учнів забирали в Петербург до царського двору, внаслідок чого "спевальные музыки свелися" [10]. Але потреби в талановитих "дишкантах" і "алтах" ставали все невситиміші і з кожним роком усе більші. Як стверджували російські історики, ця місія вважалася досить почесною. Зовсім інакше про цей процес "викачування умів" висловлювався відомий диригент Г. Локшин: "Хлопчиків... завозять за декілька сот верст від батьківщини, роблячи їх нещасними. Пробувши в капелах Росії 2-3 роки, вони

дуже погано знають російську мову і граматику, ледве підписуючи своє прізвище. Їжа у них погана, одяг і взуття – також... Дітей, які досягли періоду мутації, викидають на вулицю" [11: 83]. А пізніші подорожі М. І. Глінки по Україні з метою добору хлопчиків до Петербурзької капели він називає "трагічно-старанними": "Так безжалісно обдер хор, що протоієрей Полтавський Гедеон довго писав скарги у вищі інстанції" [12: 49]. Гетьман Данило Апостол теж був здивований поголовною музичною рекрутчиною: "...посильні в Малу Росію для вибору півчих чинять обивателям тамошнім образи, ...насилено відбирають хлопців" [13: 23]. Прочитуємо вже згаданого М. Глінку: "Набрані півчі з Малоросії перехворіли всі очима й вухами під час подорожі до столиці. Але знаючи його (Государя) суворий норов екзаменатора, ми добре підготувалися до іспиту... Не встиг він мовити "Спаси, Господи", як усі 19 хлопчаків і 2 баса дружно виконали цей кант. Государ залишився задоволений і жартома поклонився мені в пояс" [14: 25].

Зауважимо, що всі викладені вище думки є суб'єктивними і не претендують на виключність. Усе ж багато тих, хто працював при дворах різного рівня вельмож стали видатними професіоналами, що навряд чи сталося б, якби вони залишилися в провінційному, хоч і "гетьманському", місті. Проте чимало "глухівчан" залишилися тут, сприяючи поширенню музичного професіоналізму.

У 1786 р. у м. Кременчук відбулося відкриття **Музичної Академії**. Сприяв цьому князь Г. Потьомкін – він віддав кращих фахівців із свого власного оркестру й хору для укомплектування кадрового викладацького складу цього музичного навчального закладу. Співи тут викладали І. Львов та А. Солці. Учні повинні були вдосконалювати вокальну виконавську майстерність, оволодівати теорією та сольфеджіо. Директором новоствореного закладу став Д. Сарті. Він чимало зробив для музичної освіти: постійно працював із оркестрантами та співаками, також брав активну участь у вирішенні нагальних фінансово-господарських питань [15]. Академія складалася з інструментального і хорового відділень. Для практичного застосування студентами набутих знань працювали виконавські колективи, учасників яких набирали в полках і військових формуваннях. Проте більшість військових артистів досить прохолодно сприйняла новий обов'язок і не бажала обтяжувати себе додатковою роботою (в джерелі не сказано, чи вона оплачувалася). Ця тенденція не могла позитивно вплинути на якість та рівень навчання, тому незабаром керівництво наважилася запросити до Академії цивільних громадян, так званих "вільних". Ця практика дала позитивні результати в якісному та кількісному відношеннях. Князь розробив для Академії ряд основних положень (16.03.1787 р.), у яких передбачалося навчити півчих не горланити й виховувати в них плавність голосоведіння та вокальну культуру для досягнення відмінного хорового звучання, та домагатися, щоб інструменти, рогова й хорова музика були гармонійними та цілісними. А також komponувати оркестрово-хорові твори великої форми італійського складу "...з блискучими й оригінальними пасажами, а в хорі – з радісними вигуками" [16: 235]. Після смерті Г. Потьомкіна й від'їзду Д. Сарті діяльність Музичної академії припинилася, але її досвід щодо організації навчання та практичної професійної діяльності не минув безслідно: в Російській імперії створилися умови для відкриття нових спеціальних закладів – *консерваторій* і подальшого розвитку професійної освіти...

Видатні діячі польського шкільництва засновували на території тодішньої Волинської губернії значну кількість навчальних закладів, і це, передусім, – **Кременецький ліцей**. Була й більш поетична назва – "Волинські Афіни". Вона цілком заслужена, бо важко знайти навчальний заклад, який би мав такий вплив на всі освітні галузі губернії, а згодом – і всієї "Малоросії": "в момент свого постання він творився на зразок університету, був забезпечений великими маєтками і зовсім не залежав від державної скарбниці. Він розвинувся в сильну наукову інстанцію" [17: 67-68]. У ліцеї працювали відомі на той час педагоги: філософи, фізики, математики, філологи, механіки, лікарі й музиканти. У 1808 р. на роботу в гімназію запросили Яна Лензі (1763-1832 рр.). Він закінчив Неаполітанську консерваторію, працював в італійських та російській столицях, служив скрипалем оркестру Імператора. У гімназії (ліцеї) перебував до її закриття [18]. Блискучу музичну освіту мали всі викладачі закладу: обов'язки вчителя вокалу, гри на клавікорді та духових інструментах виконував Ян Ролле (прах цього достойника замуровано в стіні собору св. Петра і Павла м. Кам'янець-Подільського), який з Вінсентом Майєром читав лекції з музики. Саксонець також займався з найбільш обдарованими по три години щоденно, і, за вимогою контракту, повинен був давати уроки учням, яких призначив директор; "давати раду" всім музичним колективам закладу; давати публічні концерти в костьолі або інших визначених директором місцях. Уроки були індивідуальними (заняття на інструменті) та колективними (хор). За навчання артисти хору та вибрані директором інструменталісти не платили; інші бажаччі свої заняття оплачували. Ці кошти йшли на придбання інструментів та виготовлення сценічних декорацій. Ліцей мав на балансі балет і оркестр, а це задоволення – не з дешевих.

Адміністрація чудово розуміла, що творчу атмосферу поліпшать виступи знаменитих артистів, та й для духовного розвитку школярів ці приїзди також будуть корисними. Тому в стінах гімназії звучали кращі зразки європейської музики, зокрема, й вокальної у виконанні Анжеліни Кароліни Валадарг'є (псевдонім Каталані), хистом якої захоплювалися кращі вельможні двори Європи. З її іменем пов'язаний факт відкриття при Ліцеї "Музичного товариства": після її блискучого виступу до

співпраці співачку запросив ініціатор створення даного об'єднання В. Джевецькі (зустрічається транскрипція Древецький). Виважена освітня політика дирекції, ентузіазм учнів і викладачів, помножені на гарні зразки майстерності гастролерів та репертуар (наприклад, Кароль Ліпінський усі свої виступи завершував твором, якому плескала Європа – Рондо, лейтмотивом якого була українська народна пісня "Час додому, час!") спричинили появу на світ проекту відкриття при лицей Інституту парафіяльних вчителів та органістів. Один з параграфів передбачав спів і гру на органі. Автором документу був Йозеф Ваньончик, який вважав, що парафіяльний учитель повинен знати і вміти всього потроху: іноземні мови, зоотехніку, земельну справу, будівництво. Але розумітися на основах музичної теорії, сольфеджіо та грати на органі повинен добре. Цей проект через цілу низку соціально-політичних причин залишився на папері. Незважаючи на драматичність долі, заклад вибудував чітку концепцію освіти (підготовка висококласних спеціалістів та науковців для регіону, підтримка польських освітніх традицій на початку XIX ст. Це завдання було виконано сповна: викладачі та випускники лицей стали справжніми світочами освіти на Волині й на теренах інших земель. (Відкриття університету Св. Володимира в Києві буде здійснене на матеріальній базі та освітніх традиціях Волинської гімназії).

Минуле сторіччя повернуло нашому співочому народу його найцінніше надбання – неперевершене співоче мистецтво, яке десятиліттями вкривалося пластами шароварної псевдокультури. Пошук та збереження кращих зразків вокально-хорового виконавства минулого, робота над новими формами і є саме тими загальнолюдськими проблемами, які потребують нагального вирішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – Київ, 1990. – С. 93–94.
2. Антонович Д. Українська культура. – К.: Либідь, 1993. – 592 с.
3. Саух П. Князь Василь-Костянтин Острозький. – Рівне: Волинські обереги, 2002. – 244 с.
4. Митрат О., Герус С. Роля Волині у проводі духовної освіти в Україні // Літопис Волині. Науково-популярний збірник волинознавства. – Канада, Вінніпег, 1990. – Ч.5. – С. 74.
5. Lubomirski I. T. Regesta skarbka kniaząt Ostrogskych w Dubnie. – Krakow, 1886. – 115 s.
6. Цалай-Якименко О., Ясинівський Ю. Музичне мистецтво давнього Острога // Острозька давнина. Науковий збірник. – Львів, 1995. – Т. I. – С. 74–89.
7. Козицький П. Спів і музика в Київській академії за 300 років її існування. – Київ, 1971. – 19 с.
8. Білодід І. Києво-Могилянська Академія в історії східнослов'янських літературних мов. – К.: Наукова думка, 1979. – 72 с.
9. Хижняк З. Києво-Могилянська Академія. – К.: Вища школа, 1981. – 32 с.
10. Nonin A. Школа для обучения певчих, назначавшихся ко двору // Киевская старина. – Т. VI. – Год 2. – Май. – 1883. – С. 169–174.
11. Локшин Д. Хоровое пение в русской дореволюционной и советской школе. – М.: АПН, 1957. – 296 с.
12. Локшин Д. Выдающиеся хоры и их дирижеры. – М.: Гос. муз. изд., 1953. – 262 с.
13. Іванов В. Нове про Глухівську школу // Музика. – 1988. – № 6. – С. 21–23.
14. Платек Я. В доме Романовых // "Музыкальная жизнь". – 1993. – № 23. – С. 25.
15. Іванов В. Перша музична академія // Музика. – 1991. – № 1. – С. 26–27
16. Чен Ліцінь. Особливості становлення та розвитку вокального навчання в Україні періоду XVI–XIX ст. // Мистецтвознавчі записки Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Зб. наук. праць. – К.: Міленіум, 2009. – Вип. 15. – С. 233–238.
17. Шамаєва К. Розвиток музичної освіти на Україні. – К.: Музична Україна, 1986. – 135 с.
18. Коляденко С. Кременецький лицей у системі освіти Волині (XIX – 30-ті рр. XX ст.). – Житомир, 2003. – 136 с.

Матеріал надійшов до редакції 23.07. 2010 р.

Бовсуновская Н. Н. Развитие хоровой педагогики в высших учебных заведениях Украины (II половина XVI–начало XIX вв.).

Целью данной статьи есть ретроспективное представление развития вокально-хоровых традиций в учебных заведениях государства, которые издавна считаются светочами образования и культуры.

Также сделан итог творческой деятельности выдающихся педагогов, методики их работы, а также отмечена важность использования передового опыта для современных музыкантов и художников будущего.

Bovsunivska N. M. The Development of Choral Pedagogy in Higher Educational Institutions of Ukraine (2nd half of the 16th – the beginning of 19th century).

The purpose of this article is a retrospective view of vocal and choral tradition in the country's educational institutions, which have long been regarded as beacons of education and culture. Also the conclusion of outstanding teachers creative work, methods of their work is made, and also the importance of the best practices for today's musicians and artists of the future is noted.